

A magyar unitárius egyház hitelvei a XVI. században.

Irta: **Dr. Borbély István.**

(Folytatás.)

B) *Báthory Kristóf idejében. (1576—1581.)*

Nemcsak Dávid Ferencnek, hanem az alkotmánya szerint még fejletlen unitárius egyháznak is végzetes szerencsétlensége volt az a családi viszály, amely az egyház reprezentánsának, Dávid Ferencnek familiaris nyugalmát feldúlta.

Dávidnak első felesége — nevét nem tudjuk, csupán azt, hogy a gyerekek mind ettől valók — 1570-ben meghalt.¹⁷⁴ Családi állapota arra kényszerítette, hogy 1572-ben újra nősüljön. Második felesége egy kolozsvári szép és vagyonos, de indulatos és szenvedélyeit fékezni nem tudó nő volt. Házasságuk talán épen azért, mert gyermektelen vala, boldogtalan volt s Barát Katalin — ez volt neve az új feleségnek — 1574-ben házasságtöréssel vádolta urát. Jakab Elek a nagyszzebeni ág. ev. püspöki levéltárban levő zsinati végzés gyűjtemény másolatából eképen foglalta össze a vádat: »A viszálykodásra alkalmat a ház szolgáló cselédje adta, ki asszonyát nyelveskedésével megbántotta s a vett elégtételért őt perbe is fogta. A férj megtagadta hitvesétől tanácsát és védelmét, a cseléd részére állott s azt tanáccsal és pénzzel segítette.«¹⁷⁵ Hogy a vád ebben a formájában nem lehetett

¹⁷⁴ *Jakab E.*: Kolozsvár tört. II. köt. 224. lap szerint 1570-ben a kolozsvári egyházfiak számadásában e bejegyzés olvasható: „*Dávid Ferenc felesége temetéséért fl. 12*“.

¹⁷⁵ *Jakab E.*: Dávid Ferenc Emléke. 213. lap.

igaz, azt fölösleges állítanom, mert magától értetődik. Hogy a *férj* — ki egyszersmind püspök, tehát a társadalom erkölcsi léletének is őre — feleségével szemben cselédjével fogjon össze: — oly rágalom, mely, valóság esetében Dávidot a közmegevetésnek tette volna ki. A tények viszont azt igazolták, hogy egyéni tisztessége elszánt hívei előtt idő multán mind nagyobb és nagyobb lett. Sokkal valószínűbb az, amit a kortárs Possevino jegyzett föl, ki a gyermektelenséget »öregkori gyöngeségből következettnek« tartotta.¹⁷⁶

Bármi is volt a válás igazi oka, tény az, hogy a per megindult. Azonban mindjárt a legelső aktussal megakadt.¹⁷⁷ Dávid azt kívánta, hogy ügyét a kolozsvári városi tanács tárgyalja. Barát Kata a fejedelemhez föllebbezett s azt kérte, tétessék át válópere az egyházi bírósághoz. Mindkettőjüknek jogos volt kívánsága. Barát Kata pár évvel ezelőtt még hithű kálvinista lévén, érthetően nagyott vissza abba az egyházba, melyet az ura kedvéért nagyott el; most urát meggyűlölván, meggyűlölte ura hitét is. Viszont Dávid Ferenc az unitárius szuperintendens semmiképpen sem akarta ügyét azoknak a papoknak ítélete alá bocsátani, kikkel nem is olyan régen élet-halálharcot vívott. A fejedelem a szokásjog alapján Barát Katának adott igazat s a válópert a magyar és szász nemzetbeli hitvallású papok zsinati gyűlése elé utalta. E zsinat (nationalis vagy provincialis synodus) »engesztelhetetlen gyűlölség« megokolással 1576 jan. 10-én Nagyenyeden felbontottnak jelentette ki a házasságot. »A felek elválasztatván, a nőnek egy, a férjnek két évig új házasságot kötni megtiltatott. Az ítélet végén az van mondva, hogy bár Dávid Ferenc szuperintendensi tisztétől elmozdíthatott volna, mert aki házának nem tud feje lenni, kevésbé tud az egyháznak, — minthogy azonban a zsinati papságnak ehhez lényegileg nincs köze, ha tetszik, fügesszék fel tisztétől hívei.«¹⁷⁸ Ha pedig nem fügesszük

¹⁷⁶ *Possevino* : Atheismi Lutheri, etc. Vilnae, 1586. 97. lap.

¹⁷⁷ Ennek az előpereskedésnek aktáit *Benczédi* Gergely közölte a *Ker. Magvető* 1885. évf. 363—369. lapon. Eredetije a Kolozsvár városi levéltárban. Fasc. I. nro 44. sz. alatt.

¹⁷⁸ *Jakab* E.: Dávid Ferenc Emléke I. köt. 213. l.

föl, — tette hozzá a fejedelem Báthory István, ki a nagyenyedi zsinaton jelen volt, — bírják és tartják meg őt, *hogy még inkább megrothadjon.*¹⁷⁹

Hogy Dávidnak, mint férjnek és családfőnek boldogsága szétfoszlott e határozattal, az az egyház szempontjából kevésbé lényeges. Sokkal fontosabb volt az, hogy a válóper okot és alkalmat szolgáltatott az *unitárius püspök* polgári helyzetének meghatározására. Eszerint személyileg az unitárius püspök ép úgy, mint bármely lutheránus vagy kálvinista polgár, a provincialis synodus határozatának engedelmeskedni tartozott, — tehát olyan összetételű synodusnak, amelynek tagjai között unitárius egy sem volt. Ami más szóval azt jelenti, hogy az unitárius püspök (s vele együtt az egyház) csak dogmatikai téren volt önálló (autonóm), ellenben közjogilag nem volt az államkormányzásnak aktiv szerve. Mondhatnám úgy is, hogy a püspök s általa az egyház csupán a hit dolgában volt független, bár az innovatio ellenes törvény itt is megjelölte a függetlenség határát; ellenben mint állampolgárok, a püspök is, meg papjai is rájuk nézve idegen (mert nem unitárius) hatóságnak voltak alávétve.

Ennek a visszás helyzetnek magyarázata az, hogy a protestántizmus akkor, amikor a katolikus vallást, mint államvallást elnyomta s államtényezői szerepéből kiszorította, nem lett államvallássá. A protestántizmus Magyarországon nem illeszkedett be az alkotmány kereteibe, hanem erről megfélekedve, egészen új közjogi rendet akart teremteni. Ez a törekvése János Zsigmond alatt lehetségesnek látszott, mert az uralkodó maga is híve volt az új hitnek. Azonban rögtön megváltozott a helyzet Báthory István uralkodása idején, ki az állam belső (és külső) életét nem az újító protestántizmusnak, hanem a régi római katolicizmusnak szempontjából tekintette. — Báthory előtt *dogmai* dolgokban létezett csupán négy felekezet (r. kat., luth., kálv., unit.); az állam szempontjából csak kettő: katolikus és protestáns. Személyileg (ad personam) és állampolgárilag mindenki ezek közül az

¹⁷⁹ *Jakab E.*: Dávid Ferenc Emléke I. köt. 213. l.

egyikhez vagy a másikhoz tartozott. Ahhoz, hogy ez a helyzet az unitáriusokra nézve már 1575-ben ilyen formában tisztázódott, alkalmat Dávid pere szolgáltatott. Ha például valamelyik közpappal esett volna meg e familiaris casus, az ügyet az unitárius püspök elé lehetett volna utalni. Dávid mint luteránus püspök 1559-ben felbontottnak jelentette ki Fodor Mihály és Reketyei Marzsinay Margit házasságkötését¹⁸⁰ s később (1578-ban) is ad ki teljes érvényű diszpenzációt.¹⁸¹ Ami, minthogy *legelőször* éppen a *püspökkel* esett meg a baj, volt kénytelen Báthory lehetőleg személyes kapcsolatoktól mentes bíróságot delegálni, ami által akarva, nem akarva az egyházat magát is megalázta.

Ilyen volt az unitárius egyház helyzete Báthory Istvánnak lengyel királlyá választásakor. Utóda Kristóf a hagyományok szerint erős katolikus, ki az unitarizmust ki akarta irtani Erdélyből. Mint Erdély helytartója, országgyűlésileg fel volt hatalmazva bárminek a végrehajtására, a fontosabb ügyekben azonban a tényleges fejedelemtől, Báthory Istvánnak tanácsát is ki kellett kérnie.¹⁸² Kettő látszott ilyen fontos ügynek: egyik azon vidékek lakosságának preventív féken tartása, amelyekről gondolni lehetett, hogy az uralkodó távozását esetleg Békés Gáspár javára fogják felhasználni. Ha a szászoktól nem is kellett tartani, bár azok — mint állandó hű császárpártiak — sem látták szívesen Báthorynak a császárral versenyezni akaró hatalmát, sok ok volt aggódni a székelyek miatt, akik »régi szabadságaikért, a tisztartók és tisztviselők sérelmei miatt, a közjük ékelt nemesi donációk özöne ellen hiába kérelmeztek a fejedelemtől s országgyűlés előtt, meghallgatást nem találtak.«¹⁸³ Emiatt 1571 őszén től is lázadtak. Báthory Kristófnak a legfőbb gondját tehát a székelység sakkbantartása okozta. Rendkívül érdekes a mód, ahogyan ezt megvalósította. Általános mozgósítást rendelt el, meghagyván, hogy a nemesség kétszáz lova-

¹⁸⁰ Az oklevelet közölte *Jakab E.*: Dávid F. Emléke II. köt. 5—9. l.

¹⁸¹ U. o. 17. l.

¹⁸² Erd. orsz. gyűl. Eml. III. köt. 1—10. l.

¹⁸³ *Szádeczky* Lajos: Komjáti Békés Gáspár. Bpest, 1887. 40. lap.

got és száz gyalogost, a székelység háromszáz lovagot, a szászság négyszáz gyalog katonát haladéktalanul Kolozsvárra küldjön. »Ezenkívül a több nemesség, székelység és szászság is országul fejenként az ő rendi szerint készen legyen.«¹⁸⁴ Másik teendőül az esetleg még Békés-párti bujtogatóknak elhallgattatása mutatkozott. A gyanusakat a szentpáli csata után nótázták, azoktól nincs mit félni; azonban itt vannak még az unitáriusok, akik egy hitet vallanak Békéssel. Az évenként többször tartani szokott eklézsiavizitációk jó alkalmul szolgálhatnak a bujtogatásra is, annál inkább, mert a legtöbb unitárius eklézsia épen székelyszéken volt. Evégből az 1576 május 20—26-iki kolozsvári országgyűlés meghatározta: »Miérthogy ezelőtt való articulások tartása szerint megengedettet, hogy a Dávid Ferenc vallásán valóknak superintendensek legyenek, — itt Kolozsvárott vagy Tordán az ő hitén való papoknak convocatiót tehessen; de akik Alesius Dénes pappal egy valláson vannak, azokat ne cogálhassa, hanem Dénesnek az övéi között régi authoritása maradjon.«¹⁸⁵

Olyan volt e végzés, mint ősszel a korai hó. Az erdő lombkoronája amúgy is foszladozóban, az őszi szél naponként tépdesi a régi díszet. Mire való hát a siettetés? Dávid már elfogadta Palaeologus újításait s elhagyta hitével a *törvényes* korlátozást. Miért kellett a veszélyt hozni közelebb, mikor Dávid amúgy is rajongva sietett feléje?

Mindazok, akik nem éltek Dávidnak közvetlen környezetében s nem az ő rajongó egyéniségének fanatizáló kijelentéseiből ítélték meg az egyház sorsát, aggódva látták a vígasztalan állapotokat. Látták, hogy az unitarizmus végső veszélyben forog. Blandrata, ki Báthory Istvánnak diplomatája s így minden szándékának tudója volt, még azt is tudta, hogy a jezsuiták útra készen állnak s csak a pápai parancsot várják Erdélybe indulásukra. Ha pedig Jezuíták fognak dönteni az egyház sorsa fölött, úgy járnak, mint az a velencei társaság, melynek maga is tagja volt. Ifjúkori emlékei ébredtek lelkében újra Loyola és Caraffa kegyetlen üldözéseiről. Aztán Blandrata

¹⁸⁴ Erd. orsz. gyűl. Eml. III. köt. 106—107. 1.

¹⁸⁵ Erd. orsz. gyűl. Eml. III. 108. lap.

jól látta azt is, hogy Báthory Kristóf felesége, egy hithű kálvinista nő, ura hatalmának felhasználásával a kálvinista egyházat akarja újraépíteni; látta azt is, hogy a kálvinizmus legelőször az unitáriusokra számít... A diplomata tudta, hogy e jelenségek a pusztulásnak előjelei. Ezért óvatosságra intette Dávid Ferencet. Felszólította arra, hogy az újítások iránti buzgóságát a körülményekre való tekintettel mérsékelje. Sokan vannak az egyházban, kik nem értenek egyet az innováló tanításokkal. Maga Blandrata első sorban elégedetlen azok miatt. De nem tanácsos belső szakadást előidézni, mert a meghasonlás könnyen egymásnak romlását okozhatná.

Blandrata ez időben távol állott Dávidnak dogmai álláspontjától, oly távol, hogy őket lényeges dolgokban lényegbe vágó ellentét választotta el.

Blandrata 1544-ben került először Erdélybe, Izabella királyné udvarába. Ekkor 28 éves volt.¹⁸⁶ 1547 január 5-én Izabella kíséretében Nagyszébenbe ment; ¹⁸⁷ 1551-ben Izabellát és János Zsigmondot Lengyelországba kísérte.¹⁸⁸ Innen Itáliába utazott s Páduában telepedett le. Orvosi praktikuma mellett antitrinitárius elvek hirdetésével foglalkozott, miért is az inkvizíció üldözőbe vette. 1557-ben Genfbe menekült.¹⁸⁹

Az az antitrinitarizmus, amelynek hírdetése miatt Blandratának menekülnie kellett, a szentháromságellenes keresztény hitnek *theologiai* részét tartotta fontosabbnak. Azt tartotta, hogy a hit dolgáiban csupán és kizárólag csak Istenről van és lehet szó, az emberről nem. Isten az, aki mindent teremtett, megtart s igazgat, következő-

¹⁸⁶ Így vallotta ezt maga Blandrata a Vaticanban levő vallomása szerint. *Heberle* alább idézendő munkájában azt bizonyítja, hogy 1515-ben született.

¹⁸⁷ *Veress* E.: Izabella királynő. Bpest, 1901. 269. l.

¹⁸⁸ U. o. 337. l.

¹⁸⁹ *Salig*: Historie der Augsburgischen Confession. II. köt. 832. l. *Heberle*: Aus dem Leben von G. Blandrata. Zur Geschichte der Antitrinitarismus im XVI. Jahrhundert. Tübinger Zeitschrift für Theologie. 1840. 4. füzet, 135. lap. A Blandrata családról l. *Galiffe*: Notices généalogiques sur les familles genevoises. I. köt. 357. l.

Néikülözhetetlen *Trechsel*nek többször említett munkája, mely Blandratáról, mint theologusról mind máig a legjobb tájékoztató.

leg a belé helyezett bizalom a hitnek' erkölcsi alapja; a vallásos elmélkedésnek az ő megismerése az egyetlen tárgya. Ezt az irányzatot, amelynek Socinus, Laelius, Alciati, Gentilis és Gribaldo voltak hirdetői, Genfben, Kálvinnak városában nemcsak megtűrték, hanem a városi tanács még azt sem akadályozta meg, hogy a külföldnek ilyen hitű theologusai ide vitatkozások tartása végett összeüljenek. Az *objektív antitrinitárizmusnak*¹⁹⁰ e formája csakugyan nem volt nagyon veszedelmes a kálvinizmusra nézve. S ha miatta Servetot 1555-ben meg is égették, a való okot inkább személyes ellenszenvnek, mint az ellenkező tanok elleni védekezésnek kell tulajdonítanunk. Ez objektív antitrinitárizmusnak később Stancaró, Blandrata, Parutas és Socinus Faustus voltak legnevezetesebb képviselői. Ez irányzattal parallel, de jóval kisebb hatást érve el, fejlődött a *szubjektív antitrinitárizmus*. Ennek az volt a lényege, hogy a hitnek anthropologiai részét emelte ki, míg a theologiai részt teljesen elhanyagolta. Azt állította, hogy a hit és vallás morális alapokon nyugszik s e morális alapnak szilárdsága nem Istentől, hanem az embernek lelkületétől függ. A subjectivizmusnak e formája Istenből konkrét tartalom nélküli fogalmat csinált, akinek az ember dolgaihoz alig-alig volt valami köze. Minthogy pedig az anthropologiai fölfogás nem mindenben tudta önmagát a bibliából igazolni, amely könyv végtére is objektív theisztikus mű, hát magyarázóul vette az emberi ész. Martyr Péter, Ochino Bernát, élete utolsó éveiben Socinus Laelius, Glirius, Sommer, Palaeologus és Dávid Ferenc voltak e szubjektívizmusnak hirdetői.

Genfbe érkezve, Blandratának első dolga volt Kálvint fölkeresni s neki referálni hitéről. E referátumot a vendégszokás és a vilavágy egyaránt provokálták. Beszéd közben a többi mellett a következőket kérdezte Blandrata:

»Minthogy Krisztus és az apostolok sehol más Istenről nem beszélnek, mint Krisztusnak atyjáról, Izraelnek egyedülvaló Istenéről, vajjon jogos-e az Ur Jézus atyján kívül más Istent — az ú. n. sub-

¹⁹⁰ Az objectív és subjectív antitrinitárizmus lényegének tüzetes kifejtését lásd *Trechselnek* idézett művében.

stantiát vagy háromságot — keresni; s ha ez jogosult, hogyan kell érteni Krisztusnak s az apostoloknak az atyáról való kijelentéseit? Ha meg ez az atya nem az abszolút Isten, hanem egy relativ személy, kérdés, vajjon szabad-e személyt imádni akkor, amikor Krisztus több helyütt (János 4, 23, 15, 16.) kijelentette, hogy atyjához kell imádkoznunk. Kérdés továbbá az is, hogy vajjon személyben hiszünk imádkozáskor, amidőn azt mondjuk: hiszek egy Istenben, az atyában. Krisztus érthetően megmondotta, ki az ő atyja, amidőn ezt tanította: ez az örök élet, hogy ők hisznek benned, egy igaz Istenben. E mondásban atyját nem személynek, hanem egyedülvaló igaz Istennek nevezi. Ugyanezt mondja más szavakkal e mondásában: Felmegyek atyámhoz és Istenemhez, ki egyszersmind a ti atyátok és Istenetek! Vajjon az abszolút Isten helyett az atyának mint személynek e relativ fölfogása a szentírás tanait hüen adja vissza? Továbbá, minthogy Krisztus sehol sem nevezi Istent három személyből álló substantiának, miért kell nekünk egy ilyen ismeretlen és általunk teljességgel megérthetetlen substantiát fölvennünk?¹⁹¹

A továbbiakban arról kér felvilágosítást, hogyan lett emberré az Isten Krisztus. Ha összefoglalólag tekintjük Blandrata kérdéseit,¹⁹² úgy azt látjuk, hogy ő teljesen

¹⁹¹ Trechsel: i. m. II. köt. 304. l.

¹⁹² A genfi könyvtár kéziratából Trechsel: i. m. II. 467 - 470. l. Kiadta Blandratának Kálvinhoz küldött irását. Innen közlöm az alábbiakat.

„*Carissime Joanni Calvino praeceptorum Georgius Blandrata. Cum Jesus mundo alium Deum praeter Patrem suum nusquam manifestaverit, Judaeis quoque, qui illum unum Deum colebant simpliciter prolatum juxta Mosis dictum: Deus tuus Deus unus est, dixerit: quem Deum vestrum esse dicitis, ille pater meus est; et Apostolus, cum ex professo de uno Deo tractaret, dixerit: Unus nobis est Deus, qui est Pater ille, a quo omnia; et alibi, Unus dominus, una fides, unum baptisma et unus Deus pater omnius est; et semper initio epistolarum scripserit: Deus Pater vel Deus et Pater; et passim dicat: Deus Domini nostri J. Christi et Pater; quaeritur: An quaerendus nobis alius Deus praeter Patrem Domini nostri J. Christi et quo pacto intelligi debeant Christi et Apostolorum dicta, cum de Patre loquuntur. Nam si relativa Pater semper pro persona accipitur, videamus, an liceat adorare personam, cum dixit: Veri adoratores adorabunt Patrem? item cum ait: Petite patrem in nomine mea, an persona petenda? iterum an oranda sit persona et non Deus cum inquit: Orantes dicite, Pater noster? Potuisset facillime dicere: Deus noster, qui es in coelis. Item cum dicimus:*

objektív antitrinitárius. Elvetette a trinitas fogalmát, azt üres spekulációnak tartván; elvetette a substantia fogalmát is s minden jelentést az atya (pater) fogalmába össz-

credo in unum Deum Patrem, an credamus in personam? Iterum cum ait: *Hoc est vita aeterna*, ut credant in te solum verum Deum, videtur applicare quid sit Pater; non ait eum personam, sed solum verum Deum, fortius etiam visus est nobis proponere et ostendere, qualis fuerit pater ille, cum inquit: *Ascendo ad patrem meum* et Deum meum, qui erit etiam et est Pater vester et Deus vester. Ubique declarare nobis videtur, quid sit pater ille; nusquam dixit cum aliud, quam Deum suum verum et Deum nostrum verum. Vide igitur, an relationis modus extorqueat puritatem Scripturarum: nam persona nunquam poterit dici, a quo omnia, Deus, cum non debeant etiam persona invocari vel adorari. Quaeso plurimum, velis nobis dilucide ac fusius Scripturarum auctoritates et rationes exponere.

Iterum cum rogamus Patrem, an rogamus verum Deum; nam verus Deus est Trinitas, Pater vero est unica persona; et an invocemus Patrem Deum in nomine Filii, qui est etiam Deus, an vero in nomine Filii, qui est tantum homo, sicuti dictum fuit, si recte memini? *Et qua ratione* Christus ante incarnationem egit officium mediatoris? *Et quare nunc, cum sit Unione* indissolubilis Deus et homo, non potest rogare pro nobis ut Deus?

Tertius est precandi modus, cum oramus simpliciter Jesum Christum. Querimus, an rogetur Christus ut mediator, an vero author, principium omnium rerum et a seipso Deus?

Trehscl közöl (i. h.) „Schediasma anonymum, quaestiones continens quaestionibus Blandratae similes, sed alia suam scriptas“ címmel még egy iratot. Ebből a következőket írtam ki:

„An ista possit esse pia et tuta Confessio? Credo in unum Deum Patrem illum, a quo omnia solum et verum Deum in omnibus et super omnia et patrem omnium:

Unum et solum ingenitum secundum ejus divinum naturam et a se subsistentem patrem essentialiorem Domini nostri J. Christi et omnis divinitatis originem et principium.

Credo in unum Dominum J. Christum, Deum verum de Deo vero, genitum a patre secundum ejus divinam naturam ante omnia secula; qui nulla ratione is esse potest, a quo omnia et super omnia, sed per quem omnia et qui per se — sed non ex se substitit; coessentiali Patri secundum ejus divinam naturam; non divisum, non separatum, sed ordine numero et origine distinctum, veluti radius a sole et rivulus a fonte.

Credo in Spiritum S. ab utroque procedentem, Deum ab aeterno et coessentiali, a Patre et Filio distinctum essentialiter et nullo modo divinum aut differentem.

Deus simpliciter prolatus in scripturis tres personas simul et per se primo nusquam comprehendit.“

pontosított. Emlékszünk rá, hogy ezzel az elmélettel Parutánál találkoztunk, ki azt *patrotheos* néven ismertette az 1571-iki gyulafehérvári zsinaton.

Kálvin kiméretlenül cáfolta e tanokat.¹⁹³ Majd mikor Blandrata nem akart változtatni rajtuk, 1558 május 18-án a városi tanács által arra szólította fel Blandratát s híveit, írniának alá egy hitvallást azon záradékkal, hogyha attól eltérnének, a hatóság őket tetszése szerint megbüntethesse.¹⁹⁴ E vészjelre Alciati s Blandrata sietve elhagyta Genfét s Bernbe, majd Zürichbe mentek. Nem érezve magukat itt sem biztonságban, innen is távoztak. Blandrata Lengyelországba sietett, hogy majd Alciatinak, Ochinsonak, Parutának, Sommernek nemsokára bekövetkezendő menekülésére útirányt jelöljön meg.

Lengyelországban¹⁹⁵ legelőször 1558 végén a pincowi zsinaton tűnt fel, hol Servetionak a tanait kezdte hirdetni.¹⁹⁶ Tanait *Catechesis* címen írásba is foglalta s Paruta által Erdélyben az 1558 január 2-iki radnóti zsinaton¹⁹⁷ Stancaroval bemutattatta. 1561 dec. 10-én Krakóban újra előterjesztette servetianus hitét.¹⁹⁸ Hierony-

¹⁹³ Kálvin 1558 jul. 4-én írja egyik levelében (*Trechsel*: i. m. II. köt. 303. l.): „Phreneticus ille (Blandra) quum mihi toto anno molestus fuerit non tam graviter offendit impiis suis deliriis, a quibus cum revocare studui, quam sua perfidia; quam semper detestatus non tamen destiti ad privata colloquia admittere; pluries horas et quidem saepe in eo placando consumsi.

¹⁹⁴ *Corpus Reformatorum*: 37., 389. l. Blandratának Kálvinhoz való viszonyáról részben eredeti források alapján, nagyjából azonban Trechsel könyve után helyes megjegyzések olvashatók *Stäbelin*: Johannes Calvin. II. köt. 332. s. köv. l.

¹⁹⁵ Blandratának lengyelországi szereplését legbővebben *Lubieniecius*: Hist. ref. Pol. (1685) tárgyalja.

¹⁹⁶ *Stoinius* János írja (*Epitome historiae originis unitariorum in Polonia*, 187. l.): „G. Blandrata venit Pincovinam a. 1558, Geneva, cum Serveti sententia.“

¹⁹⁷ Erről *Stancaro* emlékezik „Collectio doctrinae Arrii et Phil. Melanthonis“ c. könyvében.

¹⁹⁸ *Lubieniecius* i. m. 127. l. Blandrata a következő beszéd kíséretében mondotta el előterjesztéseit: „Quicumque, fratres, Satanae mille artium architecti et veteratoris antiqua strategemata acri adspicit mentis oculo et diligenter examinat, videt eum semper integritati Ecclesiae et saluti hominum insidias struendo, non necessaria subtractis necessariis tractanda instruxisse. Nec sane immerito jam olim per os magni gentium apostoli loquens spiritus propheticus

mus Onolinus ellene szólott, mire Blandrata a következő hitvallást¹⁹⁹ olvasta fel:

»Vallom, hogy hiszek az egy Istenben; fiában, az egy úr Jézus Krisztusban és egy szent lélekben, kik közül bármelyik lényege szerint Isten. Isteneknek sokaságát tagadom, mert hozzánk viszonyítva egyedül az egy Isten a megoszolhatatlan lényeg. Vallom, hogy három a megkülönböztetett személy; vallom Krisztusnak örök istenségét és származását. Vallom, hogy a szent lélek igaz és örökkévaló Isten.«

Ilyen volt Blandratának theologiai gondolkozása Erdélybe jöttékor. Megítéltétjük belőle, hogy ő hozta be Erdélybe Servetonak objektív antitrinitárizmusát s Dávid Ferenc egészen 1571-ig az ő közvetlen hatása alatt állott.

Azonban Sommernek és Palaeologusnak erdélyi szereplése megváltoztatta Dávid gondolatait. A Serveto hitű objektív antitrinitárius lassan átalakult subjektív antitri-

verebatur, ne sicut olim serpens Evam seduxit astutitia sua, ita et fidelium mentes, corruptae degenerarent a simplicitate, quae est in Christi doctrina. Haec enim ita admirandam et caelestissimam sapientiam in se continet, ut genuina simplicitate se omnibus commendet. Habent hic in quo se maxima exercent ingenia, nempe si verae pietatis studio ducantur, nec tamen quidquam est, quod non simplicissimo cuique ad salutem prodesse possit. Cum autem stylus scripturae sit manifestus, id est simplex, videmus in symbolo apostolico quasdam phrases scripturae inusitatas: quarum plures in Niceno, plurimas in Athanasiano videre est. Ego tamen nec illa peregrina his symbolis contenta rejicerem, si genuina et scripturis conveniente ratione explicarentur. Sed ut hoc fiat, multo opus est studio, multa scripturarum divinarum et antiquitatis notitia, multa patientia et tolerantia. Meretur sane articulus de deitate Filii Dei, Domini et Servatoris nostri Jesu Christi accuratum examen. Verum hoc omnis affectus expers sit oportet. Nam si odio vel gratiae aliquid hic dederis, optatam finem non assequeris. Optarem ego nos sine ullo animorum motu ad primaevam illam simplicitatem redire posse. Sed si capita fidei examini quod quidem ac inquirendum et inveniendum verum necessarium esse fateor, subjicienda sint, unice necessarium est; ut temperetur a rixis, quae nihil boni pariunt.“

¹⁹⁹ „Fateor me credere in unum Deum Patrem, in unum Dominum Jesum Christum Filium ejus et in unum Spiritum Sanctum, quorum quilibet est essentialiter Deus. Deorum pluralitatem detestor, cum unus nobis sit tantum Deus essentia indivisibilis. Fateor tres esse distinctas hypostases et aeternam Christi divinitatem ac generationem. Et Spiritum Sanctum, verum et aeternum Deum, ab utroque procedentem.“ *Lubieniecicus*: i. m. 130. 1.

nitáriussá.²⁰⁰ Ez átalakulást tudományos vizsgálatain kívül kivált egyéni balszerencséje segített elő. Dávid századának egyik legtipikusabb tudósa volt, ki mohó vágygyal csüggött a haladó tudomány eredményein. Állandóan kora tudományosságának színvonalán áll. Eddigelé felsorolt bizonyítékaim igazolják, hogy Dávid a legnagyobb szakszerűséggel foglalkozott kora theologiai nézeteivel s azokat igyekezett sajátjává tenni. Emellett azonban — kivált legújában — éreznie kellett, hogy az értelemnek legfényesebb ambíciói nem valósíthatók meg az emberi viszonyok korlátozása miatt. Ő jól tudta, hogy hite igazság s mégis azt kellett tapasztalnia, hogy ez igazság e világon soha meg nem valósul. Isten tehát még az igazság kedvéért sem művel csodát. Hát úgy gondolta, vagy inkább úgy érezte, hogy lelkünknek üdvössége, boldogulásunk tulajdonképpen nem Istentől függ, hanem a mi lelkületünknek tisztaságától. Igaz, hogy az emberi lélek Istennek a lelkéből való; de ez csak annyit jelent, mintha azt mondom, Dávid Ferenc a Dávid nemzetségből való. Ehhez a nemzetséghez tartozni még távolról sem annyi, mint Dávid Ferenc lenni. Ezért a hitnek súlyosabb része bennünk van, embereken. Hányszor érezte majd a megpróbáltatás keserű perceiben az egyéni nyugalomba vetett erős hitnek fölemelő erejét!

Blandrata hihette, hogy Istennek szüksége van egyházára: Dávid a szubjektív antitrinitárizmusnak e morális alapjáról lenézett minden olyan törekvést, amely ellenkezett az egyéni lélek felelősségét tanító tiszta unitárius hitével. Mily tragikusan fönséges látvány e testileg

²⁰⁰ Ochino Bernát készült Erdélybe jönni s valószínűleg levelezett erdélyi barátaival. Legalább erre kell következtetnünk naplójának abból a passzából, melyet *Benrath* (Ochino, Leipzig, 1875. 319. l.) a Simmler-féle gyűjteményben (Zürich) levő „Kurzer Auszug“ c. munkából eként idéz: „So geht es mir denn, wie der Taube Noah's, welche in die Arche zurückkehrte, da sie keine Stelle zum Bleiben finden konnte. In gleicher Weise kehre ich auch, da ich keine reine Kirche gefunden habe, nach Ungarn zurück, und hoffe, dort mit Gottes Hülfe selbst eine Kirche gründen zu können, welche von alle den Fehlern frei ist, die mir an den übrigen Kirchen missfallen haben.“ Sajnos, arról, hogy Ochino minő személyi viszonyban állott Dávid Ferencel, adatok hiánya miatt semmi pozitívumot nem tudok.

beteg ember, amint görcsösen ragaszkodik mindenfelől megtámadott igazához. Míg ő önlelkébe merülve az éltető hit fanatizmusával rohant az emberi élet örvényző útvesztőjébe: követőinek tábora messzire mögötte maradt...

Az 1577 október 12–25-iki országgyűlés végezte:

»A religio dolgában a régi articulusok szerint nagyságod minden rendeket tartson meg és oltalmazzon meg fejedelmi méltósága szerint. Ha mi innovatiók pedig volnának, avagy lennének, a superintendens requisitói után ennek előtte való mód szerint büntetessenek meg, megmaradván minden az ő conditiójában.

Thorday Andrásnak mindenütt authoritása lévén ez országban járni: minden helyeket visitálni és mindenütt az ő vallásin való egyházi személyeket, papokat igazgatni, oktatni, tanítani, reprehendálni és zsinatot tenni, sőt a másféle valláson való papokat is hortando, monendo, docendo, aki lehetséges, az ő sententiájára vonni, de ne erőszakkal. A más félnek pedig Dávid Ferencnek mint ennek előtte is, most is csak Kolozsvárott és Tordán legvén szabad zsinatot tenni és a más confessionin való egyházi személyeken semmi jurisdictiója ne legyen, hanem csak az övéin.«²⁰¹

Ez a végzés már nem politikai célzatú, mint az előbbi. Ebből már a vajdáné asszonynak kálvinista aspirációja látszik. Az unitáriusok sorsa tehát nyíltan ki volt téve a megsemmisülésnek.

Abban nem lehet kételkednünk, hogy Dávid Ferencet személtileg is hántóan érintette a végzés. Azonban sokkal jobban aggasztotta az Blandrától. Ő jól látta, hogy Dávidnak fékezhetetlen túlzása mindnyájukat romlásba dönti, tehát Dávidtól szabadulniok kell. Másfelől azonban tudta azt is, hogy az *alta cedrus* kidőlte az erdőt fosztja meg legszebb ékességétől. Behívta hát Erdélybe korának legnagyobb theologusát, Socinus Faustust. Hadd győzze meg ő Dávidot túlzásának helytelenségéről.

Socinus Faustusnak Dáviddal való vitájáról több irodalmi emlék maradt ránk,²⁰² amelyekből a legrészlete-

²⁰¹ Erd. orsz. gyűl. Eml. III. 122—123. 1.

²⁰² E művek:

1. *Defensio Francisci Davidis in negotio de non invocando Jesu Christo in precibus.* E könyvet [Dávid védelmére adták ki Palaeologus,

sebben meg lehet állapítani fölfogásuknak egymáshoz való viszonyát.

Dávid Ferenc 1578 márciusában Tordán 322 papja jelenlétében zsinatot tartott, amelyen kimondotta, hogy az országgyűlésnek innovatio-ellenes végzése rájuk nem lehet érvényes s a kis gyermekeknek megkeresztelése egyértelműleg eltöröltetik.²⁰³ Kétségtelen, hogy ennek a zsinatnak nem volt joga országos érvényű törvény ellen határozni. A rendek nem is késték a megtorlással s az április 27—május 5-iki kolozsvári országgyűlésen²⁰⁴ a következőket határozták:

»Értjük te nagyságodnak izenetét, az religióban naponként a minemű hallhatatlan és káromló in-

Glirius és ifj. Dávid Ferenc. Két kiadása ismeretes. Egyik 1579-ben jelent meg Frankfurtban, másik 1580-ban Krakkóban.

2. *De Jesu Christi invocatione disputatio*, quam Faustus Socinus per scripta habuit cum Francisco Davidis anno 1578 et 1579, paulo ante ipsius Francisci obitum. Először 1595-ben, másodszer 1626-ban jelent meg. E könyvet Socinus Faustus saját védelmére adta ki.

3. *Disputatio de adoratione Christi*, habita inter Faustum Socinum et Christianum Francken, nec non fragmenta responsionis fusioris, quam F. Socinus parabat, ad Francisci Davidis de Christo non invocando scriptum, aliaque nonnulla ad hoc argumentum pertinentia. 1618-ban jelent meg. Szintén Socinus védelme ez a könyv is.

E műveket a szövegben ismertetem.

²⁰³ Blandrata 1578 aug. 3-án a következő levelet küldte Gyulafehérvárra Palaeologushoz: „Mense Martio praeterito habita est synodus generalis Tordae, ubi fuerunt 322 ministri nostrae confessionis cum maxima admiratione omnium. In ea introducta est communis propheta, cum optimo ordine et legibus accommodis pro hoc nostro seculo, confessio communis confirmata, paedobaptismus reiectus. D. Franciscus nondum recuperavit valetudinem, sed angitur molestis corporis, morbi et animi propter uxorem cujus mater epilepsia correpta periit.“ (E levélszöveget Palaeologus: *Confutatio iudicii eccl. Polonicarum* c. művében idézi. Megjelent: *Defensio Fr. Davidis in negotio* stb. 229 l.-on.)

²⁰⁴ Socinus Faustus 1595-ben írta: „Insigne mendacium est anno 1578 ad Martini circiter festum diem indicta fuisse Claudiopoli Regni Comitiae. Alterum similiter insigne mendacium est, D. Blandratam, cum ego jam adessem et omnibus istis interesssem, monuisse Franciscum Davidis, ut, sub adventum Principis ad comitia ista aliquot ex fratribus congregaret, qui iudices essent exortae inter se et ipsum controversiae propter Jesu Christi invocationem, — et breviter quidquid ejus rei occasione eo tempore me praesente evenisse, ibi narratur.“ (*Socinus*: De Jesu Christi invocatione. Epistola dedicatoria. VIII—IX. oldal.)

novatiók öregbednek, kit mi is mindeneknek előtte első és fődolognak ítélnék szemünk előtt viseltetni, ki miatt mindenkoron bizonyos helyeket és országokat az úr Isten az ő csuda ítéletű szerint meg is büntet és ugyan el is töröl. Erre oly gondot viselünk nagysággal egyetemben, hogy evvel is az úr Istennek reánk következő nagyobb osztorát és büntetését ne ingereljük. Tetszett erről, hogy mind mostan, mind jövődében valami innovatiók vannak vagy lennének, ennek előtte való statutumok szerint minden haladék nélkül hivassa elő az innovatorot és mind a két religión való superintendensek által, kik mellett te nagyságnak is mind a két religión való egyenlő számu főemberi legyenek, inquiráltassanak és ha nyilvánvaló innovatoroknak convincáltatnak, te nagyságod priváltassa és removeáltassa ab offició; ha azután is nem szünnék hinteni efféle újabb haeresist, te nagyságnak authoritása legyen érdemek szerint, valami büntetéssel akarja, megbüntetni tanácsival egyetemben. Akik pedig vocatióban nem volnának, kik tisztektől nem priváltattanak, hanem csak spargálnak immitt-amott efféle tévelygéseket, azokat mox de facto ezen mód szerint inquiráltatván és convincáltatván nagyságod, büntesse érdemek szerint.²⁰⁵

Aki e végzésben főinvocatorul gondolva volt, maga volt Dávid Ferenc. Az volt ellene a legnagyobb vád, hogy Krisztust nem tartja Istennek s hirdeti, hogy imádkozáskor nem kell segítségül hívni.²⁰⁶

Ennek az állításnak megcáfолása végett jött Erdélybe Socinus Faustus.²⁰⁷

²⁰⁵ Erd. orsz. gyűl. Eml. III. köt. 125. l.

²⁰⁶ „Quaesitum fuit in Transylvania, an Jesu Christo qui crederetur, verus Deus non esse sicut Deus pater; sed verus Deus esset, sicut hi dicebantur veri esse Dei, ad quos sermo Dei factus esset, quique a semetipsis non venissent, sed a vero Deo, patre aeterno missi fuissent, divini aliqui honores, viventi nunc in coelis cum omnibus sanctis et hominibus et spiritibus attribui deberent an non, divinus autem honor erat, invocatio in precibus, invisibilis numinis.“ Igy foglalta össze *Palaeologus* i. m. (197. jegyz.) 222. lap.

²⁰⁷ Az említett *Defensio* előszavában (ad lectorem) a következőket írja: „Cum mota esset controversia de invocatione Jesu Christi in precibus, ante annos circiter decem (t. i. a *Defensio* először 1579-ben jelent meg) et publice proposita in ecclesiae Claudipolitana in Transylvania anno 1572 etc. Christum in precibus non esse invocandum, ita ut jam planea etima pud auditores

Dávid Ferenc négy tételbe foglalva adta eléje állítását: 1. Istennek szigorú parancsa, hogy az atya Istenen, ég s föld teremtetőjén kívül más nem imádandó. 2. Krisztus, az igazság mestere tanította, hogy az égi atyán kívül senkit sem kell imádni. 3. Az az igaz imádás, ha lélekben és igazságban történik az atyához. Hibás, ha a fiúhoz irányul. 4. A »Mi Atyánk« imádság nem Krisztushoz, hanem az atyához van intézve.²⁰⁸ Socinus mind a négy tételnek ellentmondott.²⁰⁹ 1. Az imádról mást is lehet olvasni a bibliában.²¹⁰ 2. Tény az, hogy maga Krisztus nem tanította azt, hogy ő imádandó, mivel saját dicsőségét e földön semmi módon nem kereste. De islen az által, hogy égbe emelte, megadta az ő imádtatásának is a lehetőségét.²¹¹ 3. Az imádás módjának megjelölésében nincs megmondva,

negotium illud esset sopitum. Sed anno 1578 et 79 nescio quo spiritu ducti aliquot scioli, qui Georgium Blandratam eo impulerunt, ut ei causae, cuius antea fuerat fautor, sese opponeret. Ideo Faustum Socinum, quem vocaverat ad hoc, Francisco Davidis opponit. Antequam dolus detegeretur Georgium Blandrata hoc consilium dabat Franciscus, videlicet: Scribat, inquit, Franciscus, scribat et Faustus, mittamus utraque scripta ad fratres Polonos. Ubi iudicium fratrum Polonorum habebimus, convocabimus generalem synodum et quicquid synodus approbaverit unanimi consensu, pro rato habebimus.“

²⁰⁸ *Defensio* 3-ik oldalán. Közölte latinul s magyar fordításban *Jakab*: Dávid F. Eml. I. 226. és II. köt. 77. 1.

²⁰⁹ Ellenmondásának lényege az, hogy Krisztust is *lehet* imádni. „Quod in hac disputatione cum Francisco Davidis non semel affirmamus, nos non teneri invocare Christum, sed tantum jura omnino posse. Id non ita intelligendum est, quasi numquam necesse sit, ut Christum invocemus, numquamve evenire possit, ut peccemus, si Christum non invocaverimus. Hoc enim evenire posse, prorsus statuimus. Veluti si in coetu in quo praesentes simus, Christus publice invocetur, ut non raro fieri contingit. Vel si spiritus nobis suggererit, ut id faciamus. Verba enim nostra de absoluta tantum, non autem de qualibet necessitate accipienda sunt. Haec diligenter nota.“ *Socinus*: De Jesu Christi invocatione előszava (ad lectorem).

²¹⁰ „Non necesse est ipsummet vocabulum invocationis, seu verbum invocandi scriptum legere, cum asseritur, Christum invocatum fuisse, aut invocari posse. Id est, ab ipso, postquam in caelum ascendit, aliquid petatum fuisse, aut peti posse in sacra scriptura legi.“ I. m. 2. 1.

²¹¹ „Non mirum futurum fuisse, si Christus de se invocando nullam, dum in terris versaretur, mentionem fecisset; cum, ut ipse testatur, is gloriam suam non quaereret, sed esset alius, qui quaereret; pater scilicet, qui eum post hanc mortalem vitam ad immortalitatem, summamque potestatem evehens, satis declaravit, eum posse laborantibus propter ejus nomen subvenire et id circo merito invocari posse.“ I. m. 14—15. 1.

hogy csak az atya imádandó.²¹² 4. Noha az imádások egyenesen az atya Istenhez szólanak, Krisztus is lehet imádandó.²¹³

Blandrata tudomást szerezvén Socinus válaszárol, nagy mértékben kifogásolta azt. Látja — úgymond —, hogy a vita tárgya az: vajjon lehet-e imádni Krisztust avagy nem? A jelen helyzetben ez kell, hogy a vita tárgya legyen: kötelesek vagyunk imádni Krisztust avagy nem?²¹⁴ Blandratának e megjegyzése élesen megvilágítja objektív antitrinizmusát. Nem a lehetőség ennek lényege, hanem a tényleges szükségyszerűség.

Socinus válaszolt Blandratának. Válaszában²¹⁵ újólág kifejtette, hogy Krisztust lehet imádni s imádkozáskor kéréseinkkel egyenesen hozzá fordulhatunk, azt azonban,

²¹² „Ad tertium dico, non esse definitum, aut scriptum, quod vera invocatio ea sit, quae fit in spiritu ac veritate ad Patrem; sed simpliciter dictum fuisse, quod veri adoratores adorabunt patrem in spiritu et veritate.“ I. m. 15. l.

²¹³ Minthogy „Christi invocatio non revera ipsiusmet Christi, sed patris invocatio sit.“ I. m. 16. l.

²¹⁴ E rendkívül fontos okmányt szószerint közlöm: „Caeterum, ut video, non an debeat, sed an possit Christus invocari, disputatur; quod procul dubio ille facile tandem admittet; modo adiaphoram invocationem illam esse concesserimus. Dicit enim longe consultius fore, si expressum mandatum secuti, ad fontem accesserimus, quam absque ullo mandato ad rivulos; quaerendaque esse atque retinenda mordicus non quae facere possumus, sed quae debemus et obstringimur. Nec dubito, quin Adversarii sint triumphum reportaturi, si invocandi Christi aliqua non probabitur necessitas, quam ego certe probare multis argumentis et fidei analogia contendam. Ex perpetuo, videlicet, sacerdotio, ex fide, ex accepta potestate, donisque absque mensura, ex Dei patris gloria, ex consolatione nostra, ab exemplis apostolorum, ab ipsa adoratione, quae necessaria invocationem requirit. Sed et idem dicit de Mediatore officio, posse nimirum intercedere nunc pro nobis, sed opus non esse; posse item regere ecclesiam et suis succurrere, sed non oportere cum officiis omnibus a patre illi demandatis perfunctus sit. *Urgenda itaque aliqua necessitas.* Alioqui satius erit ab hac controversia temperare. Frustra enim de possibilibus laborabimus, illis praedicantibus, se quidem posse, sed nolle temere tentare absque praecepto. Viam vero tutissimam sequi velle, nobis invocandi, quemcunque voluerimus, relicta libertate. Probetur igitur, membra Christi suum caput et ducem, regemque suo ordine invocare debere, nisi Deo, et Christo injuriam facere velint et summam sibi ipsis jacturam inferre.“ E levelet Socinus közölte: De Jesu Christi invocatione, 17—18. lap.

²¹⁵ Socinus válasza egész terjedelmében olvasható: De Jesu Christi invocatione, 18—22. lap.

hogy kötelesek vagyunk őt imádni, a szentírásban sehol sem olvasta.

Dávid Ferenc sem hagyta szó nélkül Socinus responsióját s *Confutatio responsionis Faustinae*²¹⁶ címmel terjedelmes (97 oldalnyi) cáfolatot írt róla. Azzal kezdte: ha *kell* valamit hinnünk, úgy az bizonyára valahol el van rendelve. Nézzük tehát a szentírást,²¹⁷ még pedig először azon bibliai locusokat, amelyeket állításának igazolására Socinus idézett. E locusok részletes vizsgálása után kimondja: az írás Socinusnak nem ad igazat.²¹⁸ Krisztusban hinni, nem azt jelenti, hogy Krisztus erejénél és hatalmánál fogva örök életet, feltámadást, testi és szellemi jókat adhat az embernek.²¹⁹ Mindez Istennek a dolga. Ugy látszik, hogy Socinus is érezte állításának gyöngeségét, ezért azt a közvetítő megoldást proponálta: higgyék, hogy Isten minden jónak a raktára, Krisztus a javaknak kiosztója.²²⁰ Mind e kísérletezések hiábán valók.²²¹

Nem a jelen tanulmány feladata részletezni az eseményeket, sem azt, minő vita-íratok jelentek meg annak folyamán. Azt már láttuk, minő nagy különbség választá el Dávidot Socinustól és Blandratától. Nos, sem

²¹⁶ Ennek két formátuma ismeretes. Egyik a *Defensio*-beli, ahol a szöveg egészében egyfolytában van közölve; s a *De Jesu Christi invocatio*-beli, hol minden passus után Socinusnak válasza is közölve van. Az alábbi idézeteket hitelesség végett a Dávid-párti *Defensio*-ból közlöm.

²¹⁷ „In probandis vel improbandis controversiis dogmatibus necesse est literam adferre et id quod asseritur, manifeste demonstrare. Videmus enim ipsum Deum in verbo suo hoc observasse, ut id, quod fieri velit, manifeste praecipiat, id vero, quod nolit, prohibeat.“ I. m. 23. l., 88. és 97. ll.

²¹⁸ „Satis superque, ex iis manifestum est vocabulum invocationis Christo non tribui, quando pro cultu et fiducia ea accipitur, cum a Deo bona corporalia et spiritualia petimus.“ I. m. 32., 39. l.

²¹⁹ „Credere in Christum non est credere, quod Christus propria sua virtute potestatem habeat dandi vitam aeternam et resuscitandi, verum credere testimonio, quod testificatus est pater de filio.“

²²⁰ „In tua responsione distinguis invocationem Dei patris ab invocatione Christi; illum tanquam fontem et originem bonorum, hunc vero tanquam qui a patre quoddammodo largiendi bona potestatem accepit.“ I. m. 118. lap.

²²¹ Az erre következett eseményekről *Jakab* Elek kitünő munkája ad felvilágosítást.

a sok szó, sem a sok írás nem változtatott álláspontjukon. Míg Blandrata az objektív antitrinitárius lengyel ekléziák válaszát²²² várta Socinus és Dávid thésiseire, Dávid Ferenc 1579 február 24-én Tordán zsinatot tartott. Ennek a zsinatnak határozatai a szubjektív antitrinitárizmusnak vagy más néven a tiszta unitárizmusnak nyújták alapelveit.²²³

*A világnak nincs semmi oka azok ellen támadni, kik az eltemetett igazságoknak a sötétségből előhozásában fáradoznak.*²²⁴

*Isten ismeretével egybekötjük az erkölcsök kegyességét.*²²⁵

*Állítjuk, hogy a kegyesség cselekedeteiben színdán meg kell állanunk, mert az az igaz hit, mely a szeretet műveiben nyilvánul.*²²⁶

E hittételek a szubjektív antitrinitárizmusnak alap-tételei. Mutatják, hogy a theologiai hit bennünk morális hitté lett. Isten ismeretével egyenlőrangúnak állítják a szeretetet és jó erkölcsöt. Az élet súlypontját a másvilágból ebbe a világba, a theismusból a moralisba helyezik át. Oly újítás volt ez, amellyel Dávid Ferenc s irányzata messze jövőnek munkált.

²²² I. m. 124–219 l. Ez után következik *Palaeologus*-tól: *Confutatio vera et solida iudicii ecclesiarum Polonicarum*. I. m. 220–236. Ebben különösen becses a szövegkezdő levél. Majd: *Scriptum fratrum Transylvanorum ad N. N.* — következik. I. m. 236–278. l. A könyv utolsó előtti részének címe: *Confutatio iudicii Ecclesiarum Poloni* I. m. 279–408. lap. Az utolsó rész: *De dualitate tractatus Francisci Davidis, in tria capita distinctus*.

E különböző munkák nem tartalmazznak semmi olyan állítást, mely az eddig kifejtettek mellett fejlődést mutatna. Épen ezért ismertetésüket is elhagyom. Ismertetésük valamely részlettanulmányhoz rendkívül becses anyagot nyújtana.

²²³ Latinul s magyarul közölte *Jakab* E. i. m. I. köt. 227. és II. köt. 73–75. l.

²²⁴ „Nullam legitimam mundus tumultuandi causam habet contra eos, qui variis erroribus sepultam veritatem in lucem profere contendunt.“

²²⁵ „Divinae notitiae conjugendam esse pietatem morum et studium obedientiae Preceptorum Dei censemus.“

²²⁶ „Operibus igitur Charitatis omnibus piis insistendum esse contendimus, cum enim veram esse censemus fidem, quae per opera ex dilectione efficax est.“

Háborús beszédek.

I.

A béke háborúja.*

Irta: Gyórfi István.

Örökkévaló Isten! Minden időknek ura! Minden végeesség végtelenje, gondviselő Atyánk! Te, kibén nincs kezdet, míncsen vég, ki magad vagy az örökké-levés: pillanatra végesíteni vágyunk, hogy közeledben érezze lelkünk az élet végtelenségét.

Imádkozó szívvvel, összetett kezekkel állunk meg előtted. Életünk egy darabja, a történelem jelentős időszaka zárult be mögöttünk s előttünk áll egy ismeretlen, sejtelmes jövő titokzatos méhével.

A jövő felé fordult arccal emlékezetünk a múltba révedez, de nem sirunk gyáván oltáraidnál, nem panaszol ajakunk jobb sorsért esdekelve... Néma, nyugodt megadásunkba beleolvad a férfias erő csüggedetlen bátorsága, igaz ügyünk diadalának titkolt reménye.

Lelkünk őszinte, igaz imáját nem zavarja a romboló szenvedély kitörése: nyugodtan, félelem nélkül kél ajakunkon becsületünk, igazságunk szava: »minden a Te akaratod szerint! Hálás szavakban jószágodat magasztaljuk, ki nem beszélheti ajakunk lelkünk boldogságát, hogy minket hívott el szent akaratod isteni igazságszolgáltatásod eszközéül.

Vajjon lehet-e elég erőnk, hogy szent ügyünket nemes emberséggel diadalra juttassuk? Elfog a kétség s mégis úgy érezzük, soha nem érzett erővel telik be lelkünk. Eloszlik a bizonytalan kétség, a kishitőség boruja s fel-

* Elmondotta Kolozsvárt 1914 augusztus 9-én.